

КЛАУЗАТА „ФОРСМАЖОР“ В ТЪРГОВСКИТЕ ДОГОВОРИ

Виолета ВЛАДОВА-ИВАНОВА¹

¹ Катедра Правни науки, Икономически университет, Варна, България.
E-mail: violetavladova@ue-varna.bg

JEL K12, K22

Резюме

Непреодолимата сила, чието настъпване води до невъзможност за изпълнение на договорните задължения е институт, който намира специфична уредба и приложение в българското съвременно търговско право. Той е свързан с отговорността при неизпълнение на договора – проблематика, която винаги е актуална и представлява научен интерес поради значимостта си за договорните отношения. Целта на настоящата статия е да се изяснят понятията „непреодолима сила“ и „форсмажор“ в контекста на използваните в търговските договори форсмажорни клаузи, да се уточни ролята на форсмажорната клауза и да се разгледа нейното съдържание в светлината на някои дискусийни въпроси в правната теория и практика. В изследването се прави теоретичен анализ на посочените понятия, разглежда се правната регламентация, различните теоретични становища и съдебната практика. На тази основа се очертават конкретни изводи от значение за практиката при приложението на института на непреодолимата сила.

Ключови думи:

непреодолима сила, клаузи „форсмажор“ в търговските договори, невъзможност за изпълнение на договора.

© 2019 Икономически университет – Варна

Цитиране: ВЛАДОВА-ИВАНОВА, В. (2019) Клаузата „форсмажор“ в търговските договори. *Известия. Списание на Икономически университет – Варна.* 63 (1). с. 40 - 52.

Въведение

В договорното право принципът за задължителната сила на договорите е основен и универсален. Важността му се обуславя от неговата роля – той предоставя стандарт за поведение в договорните отношения (Mazzacano, 2011, р. 6), осигурява тяхната стабилност, както и надеждност в изпълнението на договорните обещания. Въпреки това, този принцип има изключения – случаи, когато той се сблъсква с принципа за справедливостта и тогава стриктното придържане

към задължителната сила на договора става неприемливо и нерационално. Като едно от тези изключения, непреодолимата сила занимава правната мисъл от римското право до днес. Сложността на явлениято, както и динамиката в развитието на човешките отношения, на науката и на технологиите поставя нови въпроси във връзка с разбирането на непреодолимата сила, концепциите за нея изграждани в правните системи и прилагането на този правен институт. От друга страна, в българската правна доктрина е необходимо цялостно научно изследване на института на непреодолимата сила от гледна точка на търговското право. Наистина той е разглеждан – главно в систематизирани курсове по търговско право и в отделни статии. Но въпреки безспорните им достойнства, тези разработки не обхващат проблема във всичките му аспекти и част от тях остават извън вниманието на теоретичните изследвания. Това обуславя **актуалността** и значимостта на проблематиката и предизвиква научния интерес на автора. С това изследване се предлага един по-различен поглед към темата за непреодолимата сила – с акцент върху значението и съдържанието на форсмажорната клауза в търговските договори.

Тази статия има за цел да се изяснят понятията „непреодолима сила“ и „форсмажор“ в контекста на използваните в търговските договори форсмажорни клаузи, да се уточни ролята на форсмажорната клауза и да се разгледа нейното съдържание в светлината на някои дискуссионни въпроси в правната теория и практика. На тази основа се правят конкретни изводи от значение за практиката при приложението на института на непреодолимата сила. За осъществяване на целта се поставят следните научни **задачи**:

- да се изясни съотношението между понятията „форсмажор“ и „форсмажорна клауза“, от една страна, и от друга страна – понятието „непреодолима сила“, чрез анализ на действащата уредба в българското търговско право и в сравнително-правен аспект;
- да се очертаят дискуссионните проблеми, свързани със значението на форсмажорната клауза и нейното съдържание;
- въз основа на направения анализ да се експлицират конкретни изводи, които да улеснят приложението на института на непреодолимата сила в практиката.

Методологията на научното изследване включва: 1) анализ на понятията „непреодолима сила“ и „форсмажор“, включително в сравнително-правен аспект; 2) проучване и анализ на нормативна уредба, доктринални изследвания и практика. Използваните **методи** са основно: формално-юридически, сравнително-правен, логически, аналитичен и системен.

1. Понятията „непреодолима сила“, „форсмажор“ и „форсмажорна клауза“

Институтът на непреодолимата сила има специфична уредба и приложение в търговското законодателство (Бъчварова, 2015, с. 134). „Търговецът-длъжник отговаря за всяка форма на неизпълнение на задължение, произтичащо от търговска сделка“ (Голева, 2018, с. 78), като отговорността може да се изключи само тогава, когато има обективна невъзможност за изпълнение. Именно такава е хипотезата при настъпване на непреодолима сила, регламентирана в чл. 306 на Търговския закон (ТЗ) – в действителността е настъпило обстоятелство извън контрола на длъжника, което при сключване на договора не е могло да бъде предвидено, нито при възникването му да бъде предотвратено или преодоляно (Торманов, 2013, с. 275). Това обстоятелство и/или неговите преки вредоносни последици могат да се превърнат в непреодолима пречка за изпълнение на договорното задължение и да станат основание (при определени обстоятелства) той да бъде екскулпиран.

От друга страна, в търговската практика често договорите съдържат т.нар. „форсмажорни клаузи“. Те представляват договорни уговорки, които позволяват на длъжника да се освободи от изпълнение на задължението си поради възникване на форсмажорни обстоятелства, посочени в клаузата. Тези обстоятелства са извънредни, настъпващи независимо от волята и извън контрола на страните, не могат да бъдат предвидени или избегнати при полагане на дължимата грижа и не позволяват на длъжника да изпълни задължението по договора (Katsivela, 2007, p.109; Dimatteo, L., Dhooge, L., 2004, p. 134).

В светлината на гореизложеното, пред нас възниква проблемът за съотношението между понятията „форсмажор“ и „непреодолима сила“. Следва да се изясни дали термините са синоними, т.е. дали и двата означават обстоятелство, което осъществява признаците, посочени в легалното определение на чл. 306, ал. 2 ТЗ.

Българският законодател дефинира непреодолимата сила, като „непредвидено или непредотвратимо събитие от извънреден характер, възникнало след сключване на договора“ (чл. 306, ал. 2 ТЗ). Такова легално определение се дава за първи път в новото ни търговско законодателство (Герджиков, 2015, с. 61), което улеснява извеждането на признаците, квалифициращи непреодолимата сила. Тя е обстоятелство (събитие или действие), настъпило след сключване на договора, което се характеризира със следните белези:

- извънредност;

- непредвиденост или непредотвратимост;
- причинна връзка между непреодолимото обстоятелство и неизпълнението на договорното задължение.

Терминът „форсмажор“ (*force majeure*) е с френски произход и вероятно неговият корен трябва да се търси в римското право и понятието „*vis maior*“. По смисъла на легалната дефиниция, съдържаща се в чл. 1218, параграф 1 от Френския граждански кодекс (1), *force majeure* има тогава, когато събитие, извън контрола на длъжника, не може разумно да се предвиди към момента на сключване на договора и чиито последици не могат да бъдат избегнати чрез подходящи мерки, възпрепятства изпълнението на задължението от страна на длъжника. Следователно, във френското договорно право „*force majeure*“ означава явления, които по своята същност са аналогични на обстоятелствата, представляващи непреодолима сила по смисъла на чл. 306 от българския търговски закон. Определението на Френския граждански кодекс е много сходно на чл. 7.1.7. от Принципите UNIDROIT 2010, който е озаглавен „*Force majeure*“. Аналогични по смисъл, макар и при известна вариативност на формулировките, са чл. 79¹ от Виенската конвенция (CISG), както и разпоредбите в хармонизационните проекти на *soft law* – чл. 8:108 на Принципите на европейското договорно право (PECL) и чл. III – 3:104 на Общата референтна рамка (DCFR 2008). Наистина в текстовете освобождаващото от отговорност основание не се назовава с понятието „*force majeure*“, но се приема, че се касае именно за него (Владимиров и др., 1992, с. 197).²

Според посочените норми, длъжникът няма да отговаря за неизпълнението на договорното задължение, ако:

- то се дължи на препятствие (пречка);
- препятствието е извън неговия контрол;
- не е могло разумно да се очаква длъжникът да го е взел предвид при сключване на договора;
- не е могло разумно да се очаква длъжникът да избегне или преодолее препятствието или последиците му.

Всичко гореизложено ни дава основание за заключението, че между понятията „*force majeure*“ и „непреодолима сила“ има идентитет и те означават явления с един и същ характер.

В сравнителноправен аспект, можем да разгледаме и постановката по въпроса в руската доктрина, защото в България и Руската Федерация има сходство по отношение на изследвания правен институт. От една страна, то е терминологично

гично – и двете държави използват понятието „непреодолима сила“, което е нормативно закрепено и легално дефинирано. От друга страна, и в двете държави участниците в търговските отношения често използват в договорната практика понятието „форсмажор“, което няма легално определение (Александрова, 2018, с. 256) и е по-характерно за международното право и за правопорядъка на други държави. Но руската цивилистика няма единодушие по въпроса за съотношението на понятията. Някои автори застъпват становището, че термините „непреодолима сила“ и „форсмажор“ са тъждествени. Тази гледна точка споделят в своите изследвания редица учени като А. С. Комаров, Е. А. Суханов, И. А. Дзюба (Пермяков, 2012, с. 167). Други автори – Р. Н. Кузнецов, О. Лапаева, Е. С. Каплунова, застъпват обратната теза и се опитват да ги разграничат като правни явления (Головин, 2013, с. 112-113).

На български език понятието „force majeure“ (форсмажор) традиционно се превежда като непреодолима сила и у нас като че ли няма подобен ясно изразен терминологичен спор в правната теория. Термините се използват като синонимни и в редица съдебни решения.³

Аналогична е употребата и в търговската практика – така например, Българската търговско-промишлена палата официално указва, че издаваният от нея „сертификат за форсмажор е документ за освобождаване от отговорност за неизпълнение или забавено изпълнение на търговска сделка, причинено от непреодолима сила“⁴. Очевидно двата термина се използват като синоними.

За разлика от легално употребяваното и нормативно дефинирано понятие „непреодолима сила“, терминът „форсмажор“ и „форсмажорни обстоятелства“ се въвежда и използва в практиката главно чрез т.нар. „форсмажорни клаузи (уговорки)“ в търговските договори.

Във връзка с това, теоретично и практически възникват няколко дискуссионни проблема, на които следва да обърнем специално внимание.

2. Дискуссионни въпроси, свързани с клаузата „форсмажор“ в търговските договори

Първият дискуссионен проблем е свързан със значението на самата форсмажорна клауза и необходимостта от включването ѝ в търговските договори.

Трябва да се отбележи, че по отношение на външнотърговските договори, форсмажорната клауза има определено по-важно значение от подобна клауза във вътрешнотърговските договори. Причините се изразяват в следното: **а)** в законодателството на някои държави липсва легално определение на понятието „непреодолима сила“ (force majeure) и детерминирането на нейните признаци е

оставено на съдебната практика и доктрината; **б)** правните системи на различните държави могат да съдържат различаващи се концепции относно невъзможността за изпълнение и екскулпирането на длъжника при тези хипотези; **в)** предвид различията на националните законодателства, международни актове като Виенската конвенция или актове като Принципите UNIDROIT избягват понятия като „форсмажор“, „непреодолима сила“ и др. под. и използват неутрални – например „препятствие извън контрола“ на страните. В резултат на това, тъй като страните желаят сигурност в правните отношения помежду си, в международната търговска практика придобиват широко приложение т.нар. „клаузи форсмажор“ (Кондратьева, 2012, с. 238). Винаги, обаче, трябва да се има предвид, че при тяхното включване в договорите следва да се подходи много внимателно. От една страна, е необходим прецизен избор на приложимо право, а от друга страна, в самите договори следва да се уговаря пределно ясно какво се разбира под форсмажор и какви са последиците за договора при настъпване на такова обстоятелство. Както правилно отбелязва Канашевский (2009, с. 98), въпреки, че законите на редица държави предоставят на страните право да включват в договора клаузи за освобождаване от отговорност при невъзможност за изпълнение, това не означава, че при спор дадената договорна клауза за непреодолима сила във всеки случай ще бъде призната от съда. Това зависи от приложимото към договора право и съответствието на договорната клауза с неговите положения.

При вътрешнотърговските договори, ако настъпи обстоятелство, което осъществява нормативно определените квалифициращи признаци на непреодолимата сила и води до невъзможност за изпълнение на договорното задължение, ще се приложат правилата на чл. 306 от ТЗ и ако всички законови изисквания са налични – това следва да доведе до освобождаване от отговорност на длъжника за неизпълнението, дори и да не е предвидена форсмажорна клауза в договора. Тогава логично можем да се запитаме дали форсмажорната уговорка не се обезмисля и какво би могло да е нейното значение.

От една страна, нейното предвиждане в договора би могло да се мотивира с известна сигурност, която клаузата дава на страните. Приложението на института на непреодолимата сила не изисква задължително намесата на съда, както при института на стопанската непоносимост, а зависи от страните по договора. С изброяването на най-честите възможни форсмажорни обстоятелства, които предвид естеството на задължението биха могли да препятстват изпълнението, страните могат да избегнат или поне да ограничат някои бъдещи съдебни спорове дали дадено обстоятелство представлява непреодолима сила или не.

Трябва да се отбележи, че такова изброяване в договорната клауза не може да се приема за изчерпателно, а за примерно. Не споделяме застъпеното в някои арбитражни решения (Практика на АС при БТПП, 1996, с. 58) становище, че „с договора страните са се задължили да зачитат като непреодолима сила не всички възможни обстоятелства, а само точно изброените“⁴⁵. Споделяме точно обратната теза, изразена и в правната теория (Гайдаров, 2011, с. 117-118; Николов, 2012, с. XX), според която изброяването в договора на някои форсмажорни обстоятелства не игнорира приложението на други обстоятелства, непосочени изрично в договора, но осъществяващи фактическия състав на непреодолимата сила по чл. 306 ТЗ. **Първо**, да приемем противното ще означава, че длъжникът, съгласявайки се форсмажорни да бъдат само обстоятелствата, посочени в договора, предварително се е отказал от правото си да се позовава на непреодолима сила, ако възникне обстоятелство, непосочено във форсмажорната клауза, но осъществяващо признаците на чл. 306 ТЗ. В теорията и практиката традиционно се приема, че предварителен отказ от бъдещи права по правило е недопустим. **Второ**, разпоредбата на чл. 306, ал. 1 ТЗ е императивна, което личи от използвания изказ – „длъжникът по търговска сделка *не отговаря* за неизпълнението, причинено от непреодолима сила“⁴⁶. Следователно, нормата не може да се дерогира по договорен път и да се приемат като непреодолима сила само посочените в договора обстоятелства, а други не, макар и да са такива по своята същност и да правят изпълнението на задължението невъзможно. **Трето**, подобна уговорка с изчерпателно изброяване, освен противоречаща на закона, ще противоречи и на добрите нрави и справедливостта, защото ще означава, че при настъпване на непреодолима сила, която не е сред предвидените по договора форсмажорни обстоятелства, длъжникът ще трябва да отговаря, въпреки, че изпълнението е невъзможно, а това противоречи на принципа „*Impossibilium nulla est obligatio*“ (невъзможното не може да се вменява в задължение).

От друга страна, в контекста на гореизложеното се поставя **проблемът за значението на форсмажорната клауза, когато тя е в отклонение от принципите, заложиени в чл. 306 ТЗ**, и доколко това е допустимо.

Въпросът е дискуссионен на няколко нива:

- Следва ли да се приеме за непреодолима сила обстоятелство, което е предвидено в договора като форсмажорно и освобождаващо от отговорност, но след като настъпи: а) не осъществява всички квалифициращи признаци, посочени в чл. 306 ТЗ, или б) осъществява квалифициращите признаци на чл. 306, ал. 2 ТЗ (то е извънредно, непредвидено и непредотвратимо), но не е довело до невъзможност за изпълнение на договорното задължение.

- Възможно ли е по договорен път да се изключва неотговорността – тоест в договора да се предвиди, че длъжникът ще отговаря дори и в случаите, когато форсмажорно обстоятелство прави изпълнението невъзможно.

Във връзка с поставените проблеми можем да отбележим следното:

Първо, според нас, самото предвиждане в договора на дадено обстоятелство като форсмажорно не го превръща автоматично в такова. Вярно е, че договорното право се основава на автономията на волята и свободата на договарянето и съгласно тази свобода страните могат свободно да определят съдържанието на договора – но само ако това не противоречи на повелителни норми на закона и на добрите нрави (Калайджиев, 2007, с. 60-61). Въпросът е, че ал. 1 и 2 на чл. 306 от ТЗ имат императивен характер. Ето защо, волята на страните не е в състояние да промени легално закрепените критерии за преценка кое обстоятелство представлява непреодолима сила и не може да му придаде качество, което не притежава. Непреодолимата сила има относителен, а не абсолютен характер. Дори едно и също обстоятелство в едни случаи може да бъде непреодолима сила, а в други – не. Търговският закон е посочил квалифициращите признаци на непреодолимата сила и само ако даденото явление ги осъществява и са изпълнени всички изисквания, посочени в чл. 306 ТЗ, длъжникът ще бъде освободен от отговорност за неизпълнението.

Второ, считаме, че дори и в обективната действителност да възникне обстоятелство, което: формално осъществява признаците на чл. 306, ал. 2 ТЗ (извънредност, непредвиденост, непредотвратимост); посочено е в договора като форсмажорно; не е по вина на длъжника – то пак няма да бъде непреодолима сила, ако изпълнението на задължението е възможно. Задължителен елемент от фактическия състав на непреодолимата сила е причинната връзка между непредвиденото, непредотвратимо обстоятелство от извънреден характер и неизпълнението на задължението по търговската сделка. Тоест, именно то трябва да е поставило длъжника в невъзможност да изпълни задължението (Меворах, 2002, с. 82; Торманов, 2013, с. 275; Георгиев, 2009, с. 33). Ако изпълнението е възможно – това означава, че пред него не стои непреодолима пречка и следователно, търговецът трябва да положи дължимата грижа, за да престоира на насрещната страна. Това становище се споделя и от други автори в правната теория (Голева и др., 2015, с. 139).⁷

Да приемем противното, би обезмислило самата идея на чл. 306 ТЗ – за изключение от принципа „*Pacta sunt servanda*“ при невъзможност за изпълнение, която не може да бъде преодоляна и при най-съвестно полагане на грижата на добрия търговец. Различен е въпросът, ако изпълнението е възможно, но извън-

редно трудно и обременително за длъжника; тогава приложение може да намери друг правен институт – този на стопанската непоносимост, при това само, ако по преценка на съда всички други предпоставки са налице. Но това не е и не може да бъде „форсмажор“, в смисъла на непреодолима сила.

Трето, становищата в правната теория са противоречиви във връзка с възможността по договорен път да се предвиди, че длъжникът ще отговаря дори и в случаите, когато форсмажорно обстоятелство прави изпълнението невъзможно. Една от застъпените тези е, че страните биха могли с договора да дерогират правилото, според което длъжникът се освобождава от задължението си по търговската сделка при настъпване на непреодолима сила (Голева, 2015, с. 107). Други автори, като Г. Хорозов (Голева и др., 2015, с. 150-151) застъпват обратното мнение, че уговорката за неосвобождаване на длъжника от отговорност при неизпълнение поради непреодолима сила ще бъде недействителна. Присъединяваме се към второто становище като напълно споделяме посочените аргументи:

- Не може да се уговаря отговорност в случаите, когато самият закон я изключва. Разпоредбата на чл. 306, ал. 1 ТЗ е императивна и не може да се дерогира по договорен път (Николов, 2012, с. XX; Голева и др., 2015, с.151).
- Противоречи на добрите нрави от длъжника да се иска невъзможното (Голева и др., 2015, с.151).

Заклучение

В заключение, като резултат от направения анализ могат да се оформят определени изводи по отношение на клаузата „форсмажор“ в търговските договори:

➤ Понятията „непреодолима сила“ и „форсмажор“ се използват в теорията и практиката предимно като синонимни.

➤ В договора могат да се изброяват определени обстоятелства като форсмажорни и изключващи отговорността на длъжника при неизпълнение на договорното задължение, но следва да се има предвид, следното:

– Значението на това изброяване е примерно, а не изчерпателно и ако в действителността възникнат непосочени в договора обстоятелства, осъществяващи квалифициращите белези на непреодолимата сила и изискванията, посочени в чл. 306 ТЗ, длъжникът ще може да се позовава на тях и да бъде екскулпиран за неизпълнението на договорното задължение.

– Дори и определено обстоятелство да е посочено в договора като форсмажорно, да е настъпило в действителността и формално да осъществява признаците, посочени в чл. 306, ал. 2 ТЗ – не винаги ще доведе до освобождаване на

длъжника от отговорност, а само тогава, когато то или неговите последици са предизвикали невъзможност за изпълнение на договорното задължение.

➤ Не е възможно по договорен път да се изключи действието на чл. 306 ТЗ и да се предвиди отговорност, дори тогава, когато неизпълнението е причинено от непреодолима сила. Подобно съглашение противоречи на императивния характер на разпоредбата на чл. 306, ал. 1 ТЗ и на принципа „*Impossibilium nulla est obligatio*“ (невъзможното не може да се вменява в задължение). Ако такава клауза е предвидена в договора, тя би следвало да е недействителна.

Бележки

1. Code civil Article 1218 – „Il y a force majeure en matière contractuelle lorsqu'un événement échappant au contrôle du débiteur, qui ne pouvait être raisonnablement prévu lors de la conclusion du contrat et dont les effets ne peuvent être évités par des mesures appropriées, empêche l'exécution de son obligation par le débiteur.“ https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=FAD7E21777F1E6FE1A0BDA1E89262627.tplgfr28s_2?cidTexte=LEGITEXT000006070721&dateTexte=20190303 [Accessed: 03.03.2019]
2. Именно в този смисъл по отношение на Виенската конвенция (CISG) е становището на В. Христофоров: „Макар Виенската конвенция да не назовава освобождаващото основание като непреодолима сила, приема се, че се касае именно за непреодолима сила“ (вж. Владимиров, И. и др., 1992, с. 197). Аналогично заключение може да се направи и от разпоредбите на чл. 8:108 (1) на Принципите на европейското договорно право (PECL) и чл. III – 3:104 (1) и (2) на Общата референтна рамка (DCFR 2008).
3. РЕШЕНИЕ № 112 от 27.02.2013 г. по т. д. № 1572/2012 г. на Апелативен съд – Пловдив – „съхраняваната от ответника морска сол, собственост на ищеца е погинала вследствие на природно бедствие - наводнение, причинено от проливни дъждове и обилно снеготопене, което природно бедствие е от кръга на събитията, които законът нарича „непреодолима сила“ (форсмажор), т.е. непредвидими и непредотвратими събития от извънреден (случаен) характер“; РЕШЕНИЕ № 1401 ОТ 04.03.2014 г. по гр. д. № 16223/2012 г. на Софийски градски съд – „Сочените от ответника действия ... не доказват обективна невъзможност ответниците да изпълнят задълженията си по договора в срок, тъй като същите не попадат в категорията на непреодолимата сила по смисъла на чл. 306 от ТЗ и в този смисъл не съставляват форсмажорно обстоятелство.“; РЕШЕНИЕ № 272 ОТ 26.08.2016 г. по т. д. № 293/2015 г. на Окръжен съд – Стара Загора и др.

4. Българска търговско-промишлена палата <https://www.bcci.bg/tradereg-FMsertif-bg.html> (03.03.2019 г.), както и <https://www.bcci.bg/news/5995> (03.03.2019 г.)
5. Например, Решение от 01.08.1995 г. по ВАД № 16/95 г., според което „страните по договора са изброили всички неочаквани обстоятелства, причиняващи нарушения на производствения процес или превоза на стоките, като: война, военни действия от всякакъв характер, блокади, ограничаване на износа (ембарго). Следователно, с договора страните са се задължили да зачитат като непреодолима сила не всички възможни неочаквани обстоятелства, а само точно изброените.“ – Практика на Арбитражния съд при Българската търговско-промишлена палата 1989 – 1995, кн. 266/96 г., с. 58.
6. Курсивът е на автора на тази статия.
7. Според автора Г. Хорозов, „всички останали събития от извънреден характер, настъпили по време на действие на сделката, нямат никакво отношение за страните, ако пряко не се отразяват на изпълнението ѝ не могат да бъдат противопоставени на кредитора, след като се установи, че длъжникът е могъл да изпълни въпреки извънредното събитие или ако то не се отразява пряко върху изпълнението.“ (вж. Голева, П. и др. Неизпълнение на договора, с. 139).

Литература

1. АЛЕКСАНДРОВА В. (2018) Форс-мажорная оговорка и положение о существенном изменении обстоятельств. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук.* (4) <https://cyberleninka.ru/article/n/fors-mazhornaya-ogovorka-i-polozhenie-o-suschestvennom-izmenenii-obstoyatelstv-1> (дата обращения: 04.03.2019).
2. БЪЧВАРОВА, М. (2015) Специфични ненаименувани търговски договори – институт на договорното право. Теория и практика. Варна: Университетско издателство „Наука и икономика“.
3. ВЛАДИМИРОВ, И. и др. (1992) Международно търговско право. София: Издателство „Вебер – ВБ“.
4. ГАЙДАРОВ, П. (2011) Граници на договорната и деликтната отговорност. София: Сиби.
5. ГЕОРГИЕВ, А. (2009) Практически аспекти на приложението на чл. 306 ТЗ в търговските отношения. *Търговско и конкурентно право* (9), с. 23-34.
6. ГЕРДЖИКОВ, О. (2015) Търговски сделки. Четвърто преработено и допълнено издание. София: ИК „Труд и право“.
7. ГОЛЕВА, П. и др. (2015) Неизпълнение на договора. София: ИК „Труд и право“.

8. ГОЛЕВА, П. (2018) Търговско право. Търговски сделки: с акцент върху Кодекса за застраховането от 2016. София: „Нова звезда“.

9. ГОЛЕВА, П. (2015) Търговско право. Втора част. Търговски сделки. Издателство АПИС.

10. ГОЛОВИН, Н. (2013) Феномен непреодолимой силы: цивилистическое исследование: диссертация кандидата юридических наук : 12.00.03 / Головин Никита Михайлович; [Место защиты: Сарат. гос. юрид. акад.], Пермь, 2013, с. 112-113, <http://17aas.arbitr.ru/files/pdf/Desertaciya.pdf> (дата обращения: 03.03.2019).

11. КАЛАЙДЖИЕВ, А. (2007) Облигационно право. Обща част. София: Сиби.

12. КАНАШЕВСКИЙ, В. (2009) Условия о форс-мажоре во внешнеэкономических контрактах. Журнал российского права, №2 (146).

13. КОНДРАТЬЕВА, Е. (2012) Форс-мажорная оговорка во внешнеэкономическом контракте. Вестник Нижегородского университета - Н.И. Лобачевского, № 6 (1), <http://cyberleninka.ru/article/n/fors-mazhornaya-ogovorka-vo-vneshnetorgovom-kontrakte> (дата обращения 03.03.2019).

14. МЕВОРАХ, Н. (2002) *Vis major*. *Търговско право* (5), с. 79-84.

15. НИКОЛОВ, Я. (2012) Непреодолимата сила. *Търговско и конкурентно право* (7). Приложение: „Библиотека“ (3), с. II-XXXI.

16. ПЕРМЯКОВ, А. (2012) К вопросу о понятии «Непреодолимая сила»: история и современность. Вестник Саратовской государственной юридической академии, №3 (86).

17. Практика на Арбитражния съд при Българската търговско-промишлена палата 1989 - 1995, кн. 266/96 г.

18. ТОРМАНОВ, З. (2013) Прекратяване на договора. София: Сиби.

19. DIMATTEO, L., DHOOGHE, L. (2004) *International Business Law, a Transactional Approach*, Thomson West ed., 2nd ed.

20. KATSIVELA, M. (2007) Contracts: Force Majeure Concept or Force Majeure Clauses? *Uniform Law Review*, Vol. 12, pp. 101-120.

21. MAZZACANO, P. (2011) Force Majeure, Impossibility, Frustration & the Like: Excuses for Non-Performance; the Historical Origins and Development of an Autonomous Commercial Norm in the CISG. *Nordic Journal of Commercial Law*. [Online] (2) Available from: <https://ssrn.com/abstract=1982895> [Accessed 21/08/2017]

THE „FORCE MAJEURE“ CLAUSE IN COMMERCIAL CONTRACTS

Violeta VLADOVA-IVANOVA

Abstract

Force majeure, the occurrence of which leads to impossibility to fulfill the contractual obligations, is a legal institute, which finds a specific regulation and application in Bulgarian contemporary commercial law. It is linked to the responsibility for failure to perform the contract - a matter that is always up to date and is of a scientific interest because of its significance to the contractual relationships. The purpose of this article is to clarify the term "force majeure" in the context of the force majeure clauses used in commercial contracts, to specify the role of the force majeure clause and to consider its content in the light of some controversial issues in legal theory and practice. The study provides a theoretical analysis of the above-mentioned concepts, the legal regulation, various theoretical opinions and court practice. On this basis, concrete conclusions and suggestions are outlined, relevant to the practice when applying the legal institute of force majeure.

Key words: *force majeure, force majeure clauses in commercial contracts, impossibility of performance of contract.*